

מדוע לא הוקמו בתי חווה יהודיים בגליל?

ג'ק פסטור

מאמרו של יזהר הירשפלד 'שינויים בדפוסים ההתיישבות של האוכלוסייה היהודית הכפרית לפני המרידות ברומאים ואחריהן'¹ תורם הרבה לידיעותינו על תופעת החווה היהודית בימי הבית השני. המתברר השכיל לרכז מחקרים ודוחות ארכאולוגיים ומתוכם להצביע על תופעות מעניינות ובעיות חשובות העולות מהם. אולם לצערי, דומני שמסקנותיו אינן בהכרח נכונות. יותר מזה, מסקנותיו אינן עולות מהממצאים שעליהם הוא רוצה להשתית את טיעוניו.

הירשפלד מראה כי באזורי אדום, יהודה ושומרון נמצאו שרידים של בתי חווה או בתי אחווה יהודיים מימי הבית השני (עמ' 5-13, ובמיוחד המפה בעמ' 4), ולעומת זאת לא נמצאו שרידים של צורת התיישבות יהודית זאת בגליל. הוא מדגיש שהממצאים ביתר חלקי הארץ הם מן התקופה שלפני חורבן ביתר וקודמים אף לחורבן הבית השני. במילים אחרות, בימי הבית השני היו בתי חווה יהודיים ביהודה, באדום ובשומרון, אך לא בגליל.

בהמשך המאמר (עמ' 13-16) הירשפלד דן בתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית. הוא

1 קתדרה, 80 (תמוז תשנ"ו), עמ' 3-18.

מביא דוגמאות של בתי אחווה בפנינות שונות של הארץ, בחלק מהדוגמאות השרידים קיימים על שרידי חוות מתקופת הבית השני. הירשפלד שב ומדגיש את העדרם של בתי אחווה יהודיים בגליל, ורואה בתופעה זו תוצאה של המציאות שלאחר חורבן הבית וחורבן ביתר (עמ' 16-18). הסברו של הירשפלד אינו עומד בפני הבדיקה הראשונה של ניתוח סיבה ותוצאה, לא מבחינת הרצף הכרונולוגי ולא מבחינת ההקשר הגאוגרפי. לפי דבריו, בתי חווה יהודיים היו קיימים בכל רחבי ההתיישבות היהודית בארץ לפני חורבן הבית, למעט בגליל. אולם הירשפלד עצמו הרי הבליט את העובדה שלא נמצאו חוות יהודיות בגליל אפילו בתקופת הבית, ולראיה ראה את המפה בעמ' 4 שכותרתה 'בתי חווה בממלכת יהודה ההרודיאנית'; אין מסומן שם ולו בית חווה אחד בכל שטחי הגליל.

דומני שהגליל כבר היה מיושב יהודים, בוודאי בחלקו, בימי יוחנן הורקנוס הראשון. בימי אלכסנדר ינאי הגליל היה כבר מיושב ברובו יהודים. היתה אפוא התיישבות יהודית בגליל לא פחות מכמאה וחמישים שנה לפני חורבן הבית, ואפילו כמאתיים שנה לפני החורבן. אין לקשור לפיכך את העובדה שיהודים לא הקימו חוות בודדות או בתי אחווה בגליל לחורבן הבית או לחורבן ביתר.

העדרם של בתי אחווה יהודיים בגליל מעורר בעיה היסטורית אמיתית, ואנו חייבים תודה להירשפלד על שהצביע על הבעיה. אבל אי אפשר להסכים לפתרון שהוא הציע.

בין בתי חווה יהודיים לכפרים בגליל

יזרה הירשפלד

מעמידה בפני הארכאולוגים העובדים באזור זה אתגר לא פשוט: לנסות ולזהות על-פי השרידים בשטח את תהליכי היווצרותם של היישובים הכפריים. במילים אחרות, לנסות ולענות לשאלה כיצד התפתחו הכפרים היהודיים המובהקים של הגליל והגולן, כגון כפר-נחום, כורזין, קצרין, מירון, גוש-חלב ואחרים. הדעת נותנת שיישובים אלה התפתחו סביב גרעין של בתי חווה. תהליך זה, היינו צמיחתו של כפר סביב בית חווה של המשפחה המייסדת, אפיין ככל הנראה את תהליכי הקמתם של מרבית הכפרים בארץ-ישראל בעת העתיקה. סביר להניח שתהליך דומה התרחש גם בקרב האוכלוסייה היהודית של הגליל, אם כי ראיה מובהקת לכך טרם נמצאה.

בעת כתיבת המאמר אשר ראה אור ב'קתדרה' התלבטתי אם להזכיר את המקרה של מירון. בחפירות שערכה המשלחת האמריקנית בראשותו של אריך מאירס במירון העתיקה נתגלו שרידים של מבנה מבוצר אשר יסודותיו תוארכו על-ידי החופרים לשכבה I במירון, היינו לשנים 200-50 לפנה"ס.¹ המבנה ממוקם סמוך לפסגת האתר, לא הרחק משרידי בית-הכנסת (השייך על-פי החופרים לשכבה IV במירון, היינו 250-360 לספירה). הקיר המזרחי של המבנה, אשר נחשף בחפירה, הוא מרשים ביותר. אורכו עשרים ושבעה מטרים ואחת משתי פינותיו, הצפונית-המזרחית, שמורה לגובה של שישה מטרים! לכאורה ניתן לראות במבנה זה שריד של בית חווה מבוצר אשר שימש את ראשוני מתיישביה של מירון העתיקה. אולם למרבית הצער דו"ח החפירה

ג'ק פסטור אכן מעלה בביקורתו על מאמרי נקודה חשובה הנוגעת לראשית ההתיישבות היהודית בגליל לפני חורבן הבית. אנו למדים הן מהמקורות והן מהממצא הארכאולוגי על קיומה של אוכלוסייה יהודית בגליל ובמערב הגולן משלהי התקופה ההלניסטית ואילך. החפירות באתרים כמו גמלא ויודפת, אשר חרבו במרד הגדול, העלו שפע של נתונים המעידים על פריחת היישוב היהודי בגליל בתקופה שלפני חורבן הבית. אולם לשאלה כיצד החלה ההתיישבות היהודית באזור זה, המקורות מוסרים מעט מאוד מידע ולפי שעה אין בידינו, ככל הידוע לי, נתונים ארכאולוגיים של ממש.

לפיכך בבואנו לדון בשאלה זו תקף הכלל המקובל בחקר ההיסטוריה ששתיקת המקורות איננה ראיה. מפת התפוצה של בתי החווה בממלכת יהודה של ימי הבית השני משקפת את מצב המחקר הארכאולוגי הנוכחי. בשום אופן אין ללמוד ממנה ש'בגליל לא היו בתי חווה של יהודים' בפרק הזמן הנדון, כפי שטוען פסטור בביקורתו. הארכאולוגיה מעצם טיבה מזמנת לחוקרים הפתעות חדשות לבקרים. הדבר נכון במיוחד באשר לאתרי ההתיישבות מראשית התקופה הרומית, ששרידיהם במקרים רבים שולבו בפעילות הבנייה האינטנסיבית בתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית או כוסו על-ידי מבנים מתקופות אלה.

אכן המשכיותו של היישוב היהודי בגליל

1 E.M. Meyers, F. Strange & C.L. Meyers, *Excavations at Ancient Meron, Upper Galilee, Israel 1971-72, 1974-75, 1977*, Cambridge Mass. 1981, pp. 78-87

לא נמצאה. ניתן כמובן להציע מודל התיישבותי אחר, אם כי ספק אם הדבר ניתן יהיה להוכחה. במשך התקופה הרומית הקדומה שימשו בתי חווה אלה כגרעין לצמיחתם של הכפרים היהודיים הרבים הנזכרים אצל יוסף בן־מתתיהו. למעט יישובים בודדים כמו יודפת וגמלא, שנהרסו כליל במרד הגדול, המשיכו מרבית הכפרים היהודיים להתקיים בפריחה ובשגשוג בתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית ואף אחרי כן.

מצב זה מקשה עלינו להוכיח את קיומם של בתי חווה יהודיים בגליל בתקופת בית שני, אך אין הוא מוכיח את ההפך, כפי שביקש פסטור להראות בביקורתו.

בעניין זה, כמו בעניינים אחרים, מותר עמימות כללית. למרות השרידים המרשימים ותוצאות החפירה, מציעים החופרים לראות בקיר הנזכר שריד של טראסה חקלאית אשר עיקר שימושה היה בתקופה הערבית הקדומה. עמימות זאת היא שמנעה ממני בסופו של דבר להכליל את הממצא במירון במפת התפוצה של בתי החווה היהודיים של יהודה בפרק הזמן שלפני חורבן הבית.

לסיכום, בבואנו לנסות ולשחזר את תהליכי התיישבות של האוכלוסייה היהודית בגליל, ניתן להניח שראשיתה היתה במתכונת של בתי חווה, אף־על־פי שראיה ארכאולוגית חותכת לכך